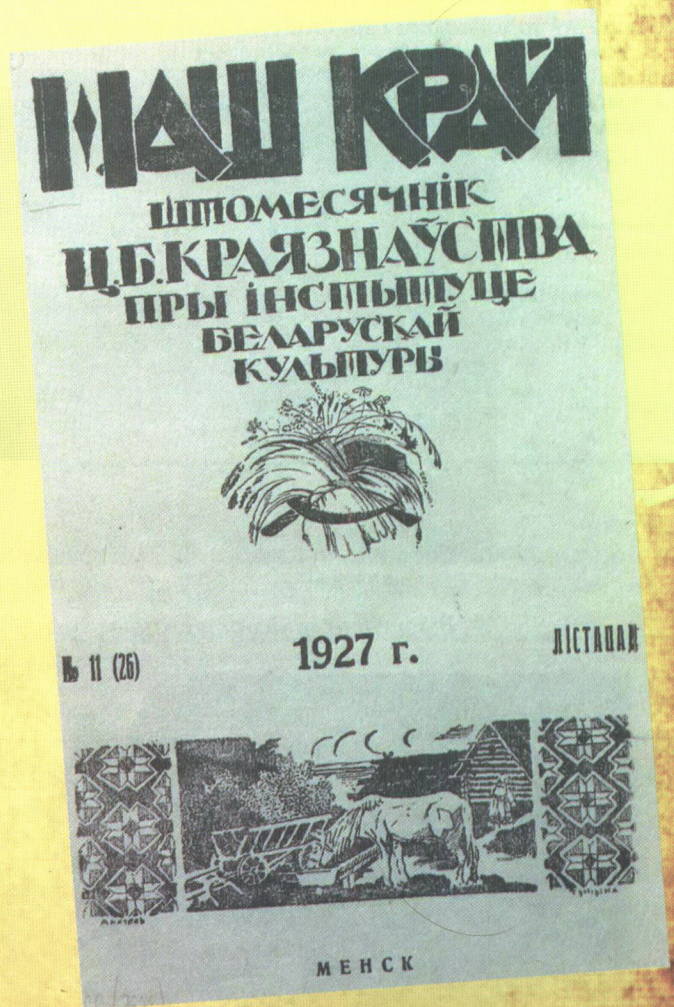
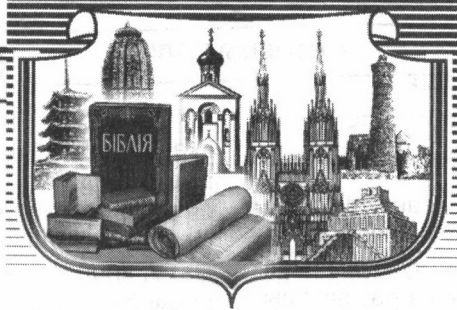

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

Віктар БАРАНЕНКА

Беларускі абласны царкоўны сабор 1924 г. у Магілёве: перадумовы, падрыхтоўка, правядзенне

У першай палове 1920-х гг. Руская праваслаўная царква ў савецкай дзяржаве (і на беларускіх землях у тым ліку) знаходзілася ў складаным становішчы. На той час у ёй фактычна існавалі дзве плыні: "ціханаўцаў" (прадстаўнікоў традыцыйнай царквы, якой кіраваў патрыярх Ціхан) і так званых "абнаўленцаў" (прыхільнікаў рэфармавання праваслаўнай царквы). Прадстаўнікі абнаўленчай плыні, якія падкрэслівалі сваю лаяльнасць да савецкай улады, імкнуліся распаўсюдзіць свой уплыў на як мага большую тэрыторыю. Адной з галоўных старонак гісторыі абнаўлення на беларускіх землях стала правядзенне ў 1924 г. Беларускага абласнога царкоўнага сабора ў Магілёве. Падчас яго была абвешчана Беларуская абнаўленчая царква, абрана яе кіраўніцтва і вызначана ўнутраная арганізацыя.

Адзначым, што гісторыя абнаўленчай царквы на тэрыторыі Беларусі да гэтага часу даследавана яшчэ недастаткова. Адзінай абагульняючай працай, у якой паслядоўна рэканструюцца гістарычныя падзеі, звязаныя з узнікненнем і развіццём абнаўленчага руху на беларускіх землях з'яўляецца манаграфія святара Д.Шылёнка "Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922—1939)"¹. Гісторыя абнаўленчага руху на тэрыторыі Беларусі закраналася таксама ў працах па гісторыі праваслаўнай царквы ці савецкага грамадства адзначанага перыяду: кнігах Ф.Крываноса "У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917—

1939 годы)"; Т.Процька "Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917—1941 гг.)"; І.Янушэвіча "Конфессиональная политика советского государства: уроки истории (1917—1928 гг.)"; артыкуле У.Навіцкага "Палітыка расколу Рускай праваслаўнай царквы ў Беларусі (1920-я гг.)"².

Аднак да гэтага часу перадумовам, падрыхтоўцы і правядзенню Беларускага абласнога царкоўнага сабора 1924 г., падчас якога абнаўленчая царква на беларускіх землях ператварылася з досыць аморфнай структуры ў сапраўдную царкоўную арганізацыю са сваёй іерархіяй, духавенствам і тэрытарыяльнымі структурамі, не было нададзена належнай увагі.

БАРАНЕНКА Віктар Віктаравіч.

Аспірант кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы. Нарадзіўся ў 1989 г. у в. Валуцэва Верхнядзвінскага раёна Віцебскай вобласці. У 2012 г. закончыў гістарычна-філалагічны факультэт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 2013 г. абараніў магістарскую дысертацыю на тэму "Полацкая абнаўленчая епархія (1926—1933 гг.)". Аўтар каля 20 навуковых публікацый. Даследуе гісторыю абнаўленчага руху на беларускіх землях.

Арганізацыйнае афармленне абнаўленчага руху ў Рускай праваслаўнай царкве

Ідэі абнаўлення царквы, прыстасавання яе да новых сацыяльна-палітычных умоў узніклі яшчэ ў 1905—1907 гг. У гэты час з боку часткі прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства і вернікаў гучала рэзкая крытыка тагачаснага стану Рускай праваслаўнай царквы (РПЦ), прапановы па яе ўсебаковым абнаўленні, а таксама заклікі да духавенства засяродзіць увагу на праблемах "зямнога жыцця", патрабаванні ўвесці ў царкве выбарны пачатак на ўсіх узроўнях і г. д.³ Аднак тагачаснае кіраўніцтва РПЦ палічыла прапановы па мадэрнізацыі царквы несвоечасовымі і нават небяспечнымі. З прапанаваных рэформаў ніводная не была прынятая.

Пасля звяржэння ў Расійскай Імперыі самадзяржаўя праваслаўная царква ўпершыню ў сваёй гісторыі засталася без заступніцтва і аховы дзяржавы. Узнікла неабходнасць пошуку новых форм далейшага яе існавання ў змененых палітычных умовах. У гэты час прыхільнікі абнаўлення, якія выказваліся за супрацоўніцтва з новымі ўладамі, спадзяваліся на становішча вырашэнне многіх узятых імі пытанняў. Аднак Памесны сабор Рускай праваслаўнай царквы 1917—1918 гг. даў ім зразумець, што на саборнае вырашэнне пытанняў царкоўнай рэформы разлічваць не варта. Па яго выніках абнаўленцы канчаткова адмовіліся ад ідэі правядзення рэлігійных рэформаў ва ўмовах існавання наяўнай царкоўнай арганізацыі⁴.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. новы характар дзяржаўнай улады і яе стаўленне да рэлігіі наогул і праваслаўнай царквы ў прыватнасці кардынальна паўплывалі на становішча канфесій у савецкай дзяржаве. Пасля прыняцця ў 1918 г. Саветам народных камісараў РСФСР "Дэкрета аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы" палітыка большавікоў была накіраваная на поўнае пазбаўленне насельніцтва ад рэлігійных перакананняў.

У перыяд Грамадзянскай вайны праваслаўная царква панесла вялікія страты. Загінула шмат архірэяў і святароў, манахаў і манахінь, былі разрабаваны многія храмы і манастыры. Частка іерархаў, прадстаўнікоў духавенства і вернікаў эмігравалі. Але цэнтралізаванае патрыяршае ўпраўленне РПЦ захавалася, і яна працягвала існаваць нават у такіх складаных умовах.

У пачатку 1920-х гг., пасля заканчэння Грамадзянскай вайны і абвяшчэння нэпа, дзяржаўныя ўлады распрацавалі план па аслабленні РПЦ з дапамогай арганізацыі яе расколу (праз падтрымку ляяльнай да ўладаў абнаўленчай царквы) і адхілення ад кіравання праваслаўнай царквой патрыярха Ціхана⁵. Зручны момант для рэалізацыі гэтага плана, паводле меркавання кіраўнікоў камуністычнай партыі і савецкай дзяржавы, надышоў падчас правядзення кампаніі па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцяў ва ўмовах голаду, які ахапіў Паволжа, Урал, Сібір, поўдзень Расіі і частку Украіны.

23 лютага 1922 г. быў прыняты дэкрэт Усерасійскага цэнтральнага выканаўчага камітэта "О порядке изъятия церковных ценностей, находящихся в пользовании групп верующих"⁶, паводле якога прадугледжвалася рэквізаваць усе царкоўныя прадметы, зробленыя з каштоўных металаў і каштоўных камянёў. У адказ на гэты дэкрэт патрыярх Ціхан выдаў адозву, у якой ён заклікаў духавенства ахвяраваць на патрэбы галадаючых тыя царкоўныя прадметы, якія не былі асвечаныя і не выкарыстоўваліся ў набажэнстве, адзначаючы: *"Мы не можем одобрить изъятия из храмов, хотя бы и через добровольное пожертвование, священных предметов, употребление коих не для богослужебных целей воспрещается канонами Вселенской Церкви и карается Ею как святотатство — миряне отлучением от Нее, священнослужители — извержением из сана"*⁷. Праваслаўнае духавенства падзялілася на два лагery. Так званае "прагрэсіўнае духавенства", не зважаючы на адозву патрыярха Ціхана, выступіла за аддачу ўсіх прадметаў культу, што траплялі пад дзеянне дэкрэта. Пераважная частка духавенства была згодная з пазіцыяй патрыярха і выступіла супраць адабрання асвечаных каштоўных прадметаў культу.

Падобныя супярэчнасці прывялі да масавых выступленняў духавенства і вернікаў, а таксама ўтойвання імі каштоўных прадметаў культу. У выніку ў краіне адбываліся сутыкненні паміж вернікамі і прадстаўнікамі ўладаў, праводзіліся арышты святароў і вернікаў. Падчас кампаніі па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцяў адбылося 1414 падобных сутыкненняў, тысячы святароў, манахаў, манахінь і вернікаў былі прыцягнутыя да суда, сотні расстраляныя⁸. Улады распачалі агітацыйную кампанію ў газетах, дзе асноўная віна за гэты падзеі ўскладалася на патрыярха Ціхана.

З 26 красавіка па 8 мая 1922 г. ішоў судзебны працэс над маскоўскім духавенствам, абвінавачаным у распаўсюджванні сярод духавенства і вернікаў Маскоўскай епархіі заклікаў патрыярха Ціхана, арганізацыі супраціву рабоце камісій па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцяў⁹. У гэты час з мэтай дэзарганізацыі і ліквідацыі вышэйшых кананічных органаў РПЦ улады вырашалі прыцягнуць да суда за "контррэвалюцыйную" дзейнасць вышэйшае праваслаўнае духавенства на чале з патрыярхам Ціханам¹⁰. 5 мая 1922 г. у сувязі з працэсам над маскоўскім духавенствам патрыярх Ціхан быў выкліканы ў суд у якасці сведкі, пасаджаны пад хатні арышт і, такім чынам, не мог кіраваць РПЦ. У выніку пэўных захадаў групы "прагрэсіўных" святароў намеснікам патрыярха (часовым кіраўніком РПЦ) стаў Яраслаўскі мітрапаліт Агафангел. Аднак органы Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення (ДПУ) Народнага камісарыята ўнутраных спраў (НКУС) не дапусцілі выезду Агафангела ў Маскву¹¹.

Сітуацыяй скарысталіся петраградскія святары, прыхільнікі абнаўлення, А.Увядзенскі, У.Красніцкі і Я.Бялкоў, якія 18 мая 1922 г. наведалі патрыярха і запатрабавалі ад яго, каб ім былі перададзеныя ўсе сінадальныя справы да прыезду Агафангела.

Дадзенае патрабаванне было выканана. Рэзалюцыю аб часовай перадачы ім ведання справамі РПЦ, якая была атрыманая ад патрыярха, яны палічылі як канчатковую перадачу ім царкоўнай улады і абвясцілі аб утварэнні новага кіруючага органа РПЦ — Вышэйшага царкоўнага ўпраўлення (ВЦУ). На наступны дзень патрыярх быў пераведзены ў Данскі манастыр, а яго рэзідэнцыю ў Троіцкім падвор'і заняло ВЦУ¹², якое ў хуткім часе ў выніку рознагалоссяў і ўтварэння новых царкоўна-рэфарматарскіх групавак ("Жывая Царква", Саюз царкоўнага адраджэння, Саюз абшчын Старажытнаапостальскай Царквы і інш.) стала кааліцыйным органам.

Асноўныя патрабаванні, якія выказвалі шматлікія абнаўленчыя групы да кіраўніцтва РПЦ, былі наступныя: 1) прызнанне савецкай улады і справядлівасці Кастрычніцкай рэвалюцыі, "якая ўвасбляла ў жыццё першапачатковыя ідэалы хрысціянства"; 2) спрашчэнне набажэнства і набліжэнне яго да народнага разумення (правядзенне набажэнства на рускай і іншых нацыянальных мовах); 3) перагляд царкоўных канонаў і адмена некаторых з іх; 4) ліквідацыя або абмежаванне інстытута манаства; 5) дазвол займаць пасады епіскапаў жанатым святарам; 6) дазвол прадстаўнікам духавенства заключаць другі шлюб; 7) саборнае кіраванне царквой; 8) выбарнасць кліру і епіскапата; 9) дэмакратызацыя прыходскога жыцця і інш¹³.

Перадумовы абвясчэння Беларускай абнаўленчай царквы

Адразу пасля свайго ўтварэння ВЦУ, абাপіраючыся на падтрымку ДПУ, пачало захоп епархіяльных упраўленняў РПЦ па ўсёй тэрыторыі савецкай дзяржавы. Лідары абнаўленства звярнуліся з пасланнем ва ўсе епархіі, а таксама праз дзяржаўныя газеты да кліра і міран з заклікам неадкладна парваць з "ціханаўшчынай" і перайсці ў "Жывую Царкву"¹⁴. Духавенству строга прадпісвалася не толькі ствараць абнаўленчыя прыходы, благачынні і епархіі, але і тэрмінова правесці ў іх кіруючыя органы на надзвычайных з'ездах з сходаў "преданных революционному делу и Советской власти" клірыкаў¹⁵. Аўтарытэтнымі і ўплывовыя іерархі, якія заміналі поўнаму пераходу ўлады да абнаўленцаў, адхіляліся ВЦУ ад кіравання або арыштоўваліся органамі ДПУ¹⁶.

У хуткім часе прыхільнікі абнаўленчага руху пачалі ствараць сетку абнаўленчых прыходаў і на беларускіх землях. Ужо ў чэрвені 1922 г. па беларускіх епархіях* былі разасланы рэкамендацыі адкрыць на месцах абнаўленчыя групы¹⁷. Партыйныя органы і органы ДПУ з мэтай паслаблення і дыскрэдытацыі РПЦ падтрымалі прадстаўнікоў абнаўленчага руху. Так, у лісце сакратара ЦК УКП(б) В.У.Куйбышава да Віцебскага губкама (да сакавіка 1924 г. Віцебская губерня ўваходзіла ў склад РСФСР) 19 мая 1922 г. адзначалася: "Необходимо содействовать тому, чтобы на предстоящем церковном Поместном Соборе большинство оказалось за лояльными к советской власти элемента-

ми... Работа должна происходить с максимальной осторожностью и тактичностью через Вашего не-официального уполномоченного по церковным делам. Официально на страницах печати обновленцев против церковного феодализма критиковать с точки зрения их непоследовательности и половинчатости... дабы не затруднить раскол внутри церкви"¹⁸.

Акрамя гэтага органы ДПУ пачалі працу па вярбоўцы мясцовых іерархаў, якія маглі выступіць супраць патрыярха Ціхана, з мэтай стварэння асведамляльнай сеткі, якую можна было б выкарыстоўваць не толькі з інфармацыйнай мэтай, але і кіраваць праз яе ўсёй царквой. Не абышлі яны і епіскапа Мінскага і Тураўскага Мелхіседэка (Паеўскага). У чэрвені 1922 г. адказны сакратар ЦК КПБ(б) В.А.Багуцкі паведамляў генеральнаму сакратару ЦК УКП(б) І.В.Сталіну: "В связи с вызовом в ГПУ епископа Мелхиседека необходимо получить указания, какую линию в дальнейшем нам проводить. Мы считаем, что Мелхиседека при умелом подходе можно использовать в борьбе с реакционным духовенством. Только необходимо к нему подойти осторожно, потому что Мелхиседек большой дипломат, который пережил все оккупации и ладил со всеми властями"¹⁹.

У канцы лета — на пачатку восені абнаўленчы рух прыйшоў і на беларускія землі. Так, 24 жніўня 1922 г. у Петрапаўлаўскай царкве ў Віцебску быў праведзены першы абнаўленчы з'езд духавенства і міран Полацка-Віцебскай епархіі (тэрыторыя якой займала сем павеатаў Віцебскай губерні: Віцебскі, Веліжскі, Невельскі, Бачэйкаўскі, Полацкі, Аршанскі і Себежскі)²⁰, на якім адбыўся поўны раскол паміж "ціханаўцамі" і "абнаўленцамі". Вынікам з'езда было абранне новага "абнаўленчага" епархіяльнага ўпраўлення.

У верасні 1922 г. у Магілёўскай епархіі адбыўся абнаўленчы ўстаноўчы з'езд. На ім было вырашана ўтварыць епархіяльнае ўпраўленне. Кіраўніком Магілёўскага епархіяльнага ўпраўлення быў прызначаны епіскап Сафроній (Сяргей Іванцоў), зацікаўлены ў тым, каб як мага больш прыходаў перайшло да абнаўленцаў. У выніку яго намаганняў "в раскол были вовлечены 216 церквей Могилевской епархии. Они были разделены на 16 округов в Могилевском, Быховском, Горецком, Оршанском, Мстиславском и Чаусском уездах"²¹.

Пераход духавенства пад уладу ВЦУ можна патлумачыць наступным чынам: 1) частка святароў хацелі рэфармавання царкоўнага жыцця і таму падтрымалі абнаўленства; 2) частка святароў пераходзіла ў падпарадкаванне новага царкоўнага органа ўлады, каб пазбегнуць рэпрэсій як з боку ДПУ, так і з боку новага царкоўнага кіраўніцтва²².

Праваслаўнае духавенства Мінскай епархіі абвясціла аб стварэнні на тэрыторыі БССР аўтаномнай

* У тэксце маецца на увазе Мінская (да першага ўзбуйнення БССР у 1924 г. супадала з межамі БССР), Полацка-Віцебская і Магілёўская (знаходзіліся да пачатку 1924 г. у межах РСФСР) епархіі.

Беларускай мітраполіі. 10 (23) ліпеня 1922 г. ў Мінскім Свята-Духавым кафедральным саборы адбыўся з'езд духавенства Мінскай епархіі. На ім упершыню ў гісторыі Беларускай праваслаўнай царквы была абвешчана аўтаномія. Епіскап Мінскі і Тураўскі Мелхіседэк быў узведзены ў сан мітрапаліта. У сваім дакладзе патрыярху Ціхану ад 15 снежня 1923 г. ён тлумачыў матыў абвясчэння Беларускай мітраполіі наступным чынам: *"особенные условия местной церковной жизни, культуры, быта, языка, в связи с постоянной опасностью католической и униатской пропаганды, требуют особой сплоченности и объединения всех церковных сил для планомерного и целесообразного направления православной церковной жизни в нашем крае"*²³. Сапраўдныя ж матывы застаюцца невядомымі, бо ўсе арыгінальныя дакументы па гэтай справе напярэдадні абвясчэння Беларускай мітраполіі былі канфіскаваныя супрацоўнікамі ДПУ²⁴.

Абвясчэнне аўтаноміі стала пачаткам барацьбы прыхільнікаў абнаўленчых ідэй з мітрапалітам Мелхіседэкам і прадстаўнікамі Беларускай мітраполіі. Прычынай канфрантацыі паміж "мелхіседэкаўцамі" і "абнаўленцамі" паслужыў той факт, што абвясчэнне Беларускай мітраполіі было праведзена без ведама і згоды ВЦУ.

Замест епархіяльнага ўпраўлення мітраполія атрымала новую кіруючую структуру — Царкоўнае ўпраўленне Беларусі (ЦУБ). Акрамя мітрапаліта Мелхіседэка ў яго склад увайшлі прадстаўнікі праваслаўнага духавенства Мінска: пратаіерэі С.Кульчыцкі, А.Касцючэнка, У.Біруля, І.Язвіцкі, псаломшчык Х.Загорскі, а таксама прадстаўнік вернікаў У.Сакалоў. Неўзабаве пасля стварэння ЦУБ Мелхіседэк звярнуўся да веруючых з пасланнем, у якім паведамляў пра стварэнне аўтаномнай Беларускай мітраполіі і прызнанне ўлады ВЦУ²⁵. Аднак ВЦУ адмовілася ад прызнання мітраполіі, спасылаючыся на парушэнне царкоўных канонаў²⁶ (абвясчэнне аўтаноміі было праведзена без дазволу вышэйшага царкоўнага органа праваслаўнай царквы — ВЦУ). Нягледзячы на гэта Беларускае мітраполіі працягвала сваё існаванне.

29 красавіка 1923 г. у Маскве адкрыўся абнаўленчы сабор РПЦ. На яго пасяджэннях былі ўзаконены рэформы, прапанаваныя ВЦУ: закрыццё манастыроў (акрамя тых, якія былі арганізаваныя па тыпу працоўных абшчын); дазвол займаць пасады епіскапаў прадстаўнікам белага духавенства; дазвол святарам уступаць у шлюб другі раз; увядзенне новага, грыгарыянскага календара і інш²⁷. ВЦУ было перайменавана ў Вышэйшы царкоўны савет (ВЦС) з мэтай стварэння вышэйшага царкоўнага органа са шматлікіх абнаўленчых групак на парытэтных пачатках. Аднак з-за супраціўлення "ўмераных ціханаўцаў" былі адвергнуты дагматычныя і літургічныя рэформы, прапанаваныя А.Увядзенскім і У.Красніцкім²⁸.

Сабор прыняў рэзалюцыю аб падтрымцы савецкай улады, а таксама рашэнне аб пазбаўленні сана і манаства патрыярха Ціхана. Выносячы гэтае рашэнне прадстаўнікі абнаўленства меркавалі, што ён за-

станеца пад арыштам да суда і вынясення па гэтай справе смяротнага прысуду.

Аднак у канцы чэрвеня 1923 г. патрыярх Ціхан выйшаў на свабоду. На вызваленне патрыярха паўплываў міжнародны ціск. Аб ганеннях на працаваўшую царкву ў савецкай дзяржаве стала шырока вядома ў свеце. Вялікабрытанія абвясціла ультыматум, пагражала перарваць адносіны з СССР і патрабавала выканання некалькіх умоў, у тым ліку спыненне ганенняў на праваслаўную царкву²⁹. Пасля вызвалення патрыярх выдаў адозву, у якой асудзіў прадстаўнікоў абнаўленчага руху і абвясціў анафэму членам ВЦУ³⁰. У выніку пачалося масавае вяртанне абнаўленчых прыходаў пад уладу патрыярша царквы.

Каб супрацьстаяць прыхільнікам патрыярша царквы, абнаўленцы вырашалі стварыць адзіны цэнтральны орган кіравання, які б аб'яднаў усе абнаўленчыя групы. У жніўні 1923 г. было прынята рашэнне аб стварэнні замест Вышэйшага цэнтральнага савета Свяшчэннага сінода Расійскай праваслаўнай царквы. Прадстаўнікі "абнаўленства" пачалі пазіцыянаваць сябе як "савецкую" царкву і абвінавачвалі патрыярха і яго прыхільнікаў у контррэвалюцыйнасці.

Падрыхтоўка да правядзення Беларускага абласнога царкоўнага сабора

Адзначым, што ў 1923 г. ішла праца па падрыхтоўцы тэрытарыяльнага ўзбуйнення БССР. Да яе планавалася далучыць Віцебскую, Магілёўскую губерні, часткі Смаленскай і Гомельскай губерняў РСФСР. У сувязі з планаваным узбуйненнем БССР актывізаваліся і розныя царкоўныя групыкі. Восенню-зімой 1923 г. на беларускіх землях пачынаецца ажыўленне царкоўнага жыцця.

На той час большасць прыходаў БССР належала прыхільнікам Беларускай мітраполіі (межы Мінскай епархіі супадалі з межамі БССР да ўзбуйнення 1924 г.). Аднак "абнаўленцы" мелі перавагу на тэрыторыях, якія планавалася перадаць у склад БССР (у Полацка-Віцебскай і Магілёўскай епархіях).

21 снежня 1923 г. у Мінску адбылася нарада прадстаўнікоў беларускіх абнаўленчых епархіяльных упраўленняў. На жаль, інфармацыя аб асобах, якія прынялі ў ёй удзел, не захавалася. На нарадзе было прынята рашэнне *"ввиду полного распада церковной жизни Минской епархии, в связи искусственно создаваемой минской митрополией, возглавляемой епископом Мелхисидеком, порвавшим всякую каноническую связь с Российским Поместным Собором 1923 г. и Священным Синодом и ищущим санкции у бывшего патриарха Тихона, признало необходимым дело организации белорусской церковной области взять в свои руки, не считаясь совершенно с самопроизвольной минской митрополией и епископом Мелхисидеком, именующим себя белорусским митрополитом"*³¹.

У пачатку лютага 1924 г. мітрапаліт Мелхіседэк, імкнучыся пашырыць сваю царкоўную ўладу на да-

лучаныя да БССР землі, звярнуўся з пасланнем да беларускага праваслаўнага кліра і веруючых з прапановай склікаць Усебеларускі царкоўны сабор "для *окончательной выработки, в каноническом порядке, положения об областном управлении Белорусской церковью и образования соответствующего церковно-административного органа*"³².

Неабходна адзначыць, што для вырашэння пастаўленай задачы абедзве плыні, як "абнаўленцы" так і "мелхиседэаўцы", у сваіх адозвах падкрэслівалі лаяльнасць да савецкай улады. Дзяржаўныя органы былі зацікаўленыя ў вырашэнні гэтага пытання, аддаючы перавагу пры гэтым абнаўленчай царкве³³.

28 лютага 1924 г. Свяшчэнны сінод Расійскай праваслаўнай царквы падтрымаў просьбу беларускіх "абнаўленцаў", выказаную ў снежні 1923 г., стварыць Беларускаю царкоўную вобласць і прызначыць беларускім мітрапалітам архіепіскапа Гомельскага Канстанціна (Булычава) з месцазнаходжаннем яго ў Магілёве³⁴.

Для далейшага вырашэння пытання аб царкоўнай аўтаноміі было прынята рашэнне аб скліканні ў Магілёве 12 сакавіка 1924 г. з'езда прадстаўнікоў беларускіх епархіяльных упраўленняў*. На з'ездзе прысутнічалі члены Магілёўскага царкоўнага савета, а таксама прадстаўнікі духавенства, якія ўвайшлі ў склад Беларускага епархіяльнага ўпраўлення для афармлення ініцыятыўнай арганізацыйнай групы па падрыхтоўцы Беларускага абласнога царкоўнага з'езда. Падчас яго работы былі паднятыя пытанні аб прадстаўніцтве ад кожнай епархіі на будучым з'ездзе, аб тэрмінах склікання епархіяльных з'ездаў па выбранні дэлегатаў на абласны з'езд, аб часе і месцы будучай нарады, распрацоўцы павесткі, аб кандыдатуры Беларускага мітрапаліта, які разам са складам Беларускага абласнога царкоўнага ўпраўлення павінны быць выбраны абласным з'ездам. Для арганізацыі абласнога сабора Свяшчэнным сінодам Расійскай праваслаўнай царквы 15 сакавіка 1924 г. быў адкамандазіраваны архіепіскап Уладзімірскі Серафім (Ружанцаў)³⁵.

Праз месяц, 12 красавіка 1924 г., у Мінску на з'ездзе прадстаўнікоў беларускага абнаўленчага духавенства было выпрацавана і прынятае палажэнне аб скліканні Беларускага царкоўнага сабора. Паводле яго для арганізацыі дзейнасці сабора стваралася арганізацыйная камісія, у склад якой увайшлі: ад Магілёўскага епархіяльнага ўпраўлення — святары А.Кучынскі, П.Шымковіч, А.Трусевіч; ад Гомельскага — С.Канарскі, ад Віцебскага — епіскап Міхаіл (Свідэрскі); ад Мінска** — У.Пігулеўскі і У.Трэгубаў³⁶.

Выбары дэлегатаў на Беларускі абласны сабор праходзілі на павятовых і епархіяльных з'ездах, якія павінны былі адбыцца да 10 мая 1924 г. Кворум дэлегатаў быў агавораны наступны: усе кіруючыя епіскапы і іх вікарыі, члены епархіяльных упраўленняў Беларусі ў поўным складзе і па два прадстаўнікі ад кожнага павеята — адзін ад духавенства і адзін ад вернікаў. На саборы планавалася прысутнасць каля 70 дэлегатаў³⁷.

Заўважым, што ўзбуйненнем 1924 г. праблема вяртання ўсходніх этнічных беларускіх зямель у БССР не была вырашана. Шырокая грамадскасць выступала за далучэнне да Савецкай Беларусі Гомельскай і Смаленскай губерняў РСФСР. Іх далучэнне, згодна з царкоўным палажэннем, прывяло б да аналагічнага павелічэння тэрыторыі Беларускай царкоўнай вобласці, якую планавалася абвясціць на Беларускім царкоўным саборы. Таму беларускія абнаўленцы выказалі пажаданне, каб прадстаўнікі Гомельскай і Смаленскай епархій таксама прысутнічалі на саборы. Наяўнасць прадстаўнікоў ад Гомельскай епархіі пакідалася на вырашэнне Гомельскага епархіяльнага ўпраўлення. Наконт прысутнасці прадстаўнікоў Смаленскай епархіі выказвалася пажаданне бачыць двух дэлегатаў: аднаго ад духавенства і аднаго ад веруючых³⁸.

Адзначым, што магчымасць склікання Беларускага абласнога царкоўнага сабора разглядалася на самым высокім дзяржаўным узроўні. Паводле савецкага заканадаўства, арганізацыі, якія мелі намеры склікаць з'езды або нарады ва ўсебеларускім маштабе, павінны былі звярнуцца за дазволам ў НКУС БССР не пазней чым за два месяцы да правядзення планаванага мерапрыемства³⁹. На справе падобны зварот быў пададзены толькі напрыканцы красавіка 1924 г.⁴⁰. Тым не менш ён быў разгледжаны на пасяджэнні Прэзідыума Беларускага бюро ЦК РКП(б) 3 мая 1924 г., у функцыі якога ўваходзіла палітычнае кіраўніцтва рэлігійнай сферай. Зацікаўленыя ў пашырэнні ўнутрыцаркоўнай барацьбы члены пасяджэння дазволілі прадстаўнікам абнаўлення склікаць сабор. Наконт Усебеларускага царкоўнага сабора, які прапанаваў склікаць Мелхиседэк, пытанне заставалася адкрытым⁴¹.

Ганаровымі гасцямі на сабор былі запрошаныя архіепіскап Уладзімірскі Серафім (Ружанцаў), архіепіскап Гомельскі Канстанцін (Булачаў), мітрапаліт Кастрамскі і Галіцкі Серафім (Мешчаракоў), архіепіскап Круціцкі Аляксандр Увядзенскі, архіепіскап Смаленскі Аляксандр Дзьяканаў, кіраўнік спраў Усерасійскага Свяшчэннага Сінода А.Новікаў, прафесар Маскоўскай багаслоўскай акадэміі Ю.Геккер⁴². Акрамя прадстаўнікоў абнаўленчай плыні, на сабор былі запрошаныя прадстаўнікі Беларускай мітраполіі: мітрапаліт Беларускі і Мінскі Мелхиседэк, епіскап Бабруйскі Феадосій (Раменскі), епіскап Слуцкі Мікалай (Шамяціла) і епіскап Мазырскі Іаан (Пашын). Аднак яны праігнаравалі дадзенае запрашэнне і на сабор не прыехалі⁴³. Варта адзначыць, што мітрапаліту Беларускаму і Мінскаму Мел-

* Абнаўленчыя епархіяльныя ўпраўленні да пачатку 1924 г. былі створаны ва ўсіх беларускіх епархіях (Полацка-Віцебскай, Магілёўскай), акрамя Мінскай.

** На з'ездзе прадстаўнікоў беларускага духавенства 12 красавіка 1924 г. па арганізацыі склікання Беларускага царкоўнага сабора ад імя абнаўленцаў Мінскай епархіі, з прычыны адсутнасці епархіяльнага ўпраўлення, прысутнічалі члены абнаўленчай абшчыны Мінска.

хіседэку былі пасланыя два запрашэнні. Другое — ад мітрапаліта Кастрамскога і Галіцкага Серафіма⁴⁴.

Такім чынам, прычынамі склікання першага Беларускага абласнога царкоўнага сабора ў 1924 г. можна назваць: 1) імкненне больш шырока распаўсюдзіць абнаўленства на беларускіх землях; 2) узбудненне тэрыторыі БССР у сувязі з далучэннем да яе тэрыторыі з беларускім насельніцтвам, што раней уваходзілі ў склад РСФСР.

Правядзенне першага Беларускага абласнога царкоўнага сабора 17—19 мая 1924 г.

Праходзіў першы Беларускі абласны царкоўны сабор у Магілёве з 17 па 19 мая 1924 г. Гэты горад быў абраны для правядзення сабора таму, што ў Магілёўскай епархii абнаўленчы рух меў шырокую падтрымку ў адрозненне ад Мінскай епархii і, асабліва Мінска⁴⁵. На думку У.Навіцкага, дадзенае рашэнне *"выклікала рэзкае незадавальненне з боку Гомельскага епархіяльнага ўпраўлення, упаўнаважанага сінода Канарскага, якія хацелі правесці з'езд у іншым месцы. У сувязі з такой сітуацыяй, ДПУ Беларусі звярнулася ў VI аддзяленне АДПУ з просьбай дапамагчы зняць Канарскага з займаемай пасады. Прычына заключалася яшчэ і ў тым, што, як адзначалася ў інфармацыі, — "Канарскі амаль што не хавае сваёй сувязі з органамі АДПУ і на рабоце прымяняе метады зусім недапушчальныя і кампраметуючыя органы АДПУ"*⁴⁶.

Для ўдзелу ў працы сабора ў Магілёў прыбылі 42 дэлегаты ад Полацка-Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гомельскай і Смаленскай епархii. Ад епіскапаў прысутнічалі: мітрапаліт Серафім (Мешчаракоў) — старшыня сабора, архіепіскап Смаленскі Алексій Дзьяканаў, епіскапы Старадубскі Мікалай (Судзілоўскі), Веліжска-Высачанскі Міхаіл (Свідэрскі), Полацка-Віцебскі Гаўрыіл (Свідэрскі), Магілёўскі Феадор (Бекарэвіч). Таксама на з'езде прысутнічаў і настояцель Магілёва-Брацкага манастыра Аляксандр (Шчарбакоў)⁴⁷.

Меншая колькасць дэлегатаў ад запланаванага тлумачыцца ў першую чаргу цяжкім матэрыяльным становішчам абнаўленчых абшчын. Так, напрыклад, згодна з дакладам бюджэтнай камісіі Полацка-Віцебскай епархii, эканамічнае становішча епархіяльнага ўпраўлення напрыканцы 1923 г. было складаным: *"работать приходилось чрез меру, а получить за труд жалкие гроши... Положение Епископа было еще тяжелее ибо если член Управления мог иметь поддержку от приходской службы, или посторонних занятий, то таковой не мог иметь Епископ от Кафедрального Собора, как без приходного"*⁴⁸. Фінансавое забеспячэнне дэлегатаў сабора было ўскладзена на плечы епархіяльных упраўленняў. У выніку яны змаглі забяспечыць прысутнасць на з'ездзе толькі некаторых дэлегатаў. Так, напрыклад, ад 7 паветаў Віцебскай абнаўленчай епархii на Беларускі абласны царкоўны сабор было адпраўлена 7 дэлегатаў, палова ад дапушчанага⁴⁹. Ад некаторых паветаў дэлегаты ад-

сутнічалі зусім. Неабходна адзначыць, што большая частка прысутных на саборы дэлегатаў прадстаўлялі Віцебскую ці Магілёўскую епархii. Гомельская і Смаленская епархii прыслалі на сабор па два дэлегаты.

Ад Мінскай епархii прысутнічала 7 дэлегатаў: прадстаўнікі вернікаў — А.Ф.Зубко, П.М.Бржазоўскі, П.М.Акінчыц і У.К.Трэгубаў; прадстаўнікі духавенства — святары Л.Апялінскі, М.Сакалоўскі і М.Кандзелскі. Такая колькасць дэлегатаў ад Мінскай епархii тлумачыцца тым, што абнаўленчы рух на яе тэрыторыі ў гэты перыяд не меў значнай падтрымкі. На пачатак красавіка 1924 г. у Мінску ў абнаўленцаў не было ніводнага храма⁵⁰. Усяго на тэрыторыі Мінскай епархii на ліпень 1924 г. дзейнічалі толькі пяць святароў-абнаўленцаў⁵¹.

Для агульнага назірання ў Магілёў асабіста прыехаў кіраўнік сакрэтнага аддзела ДПУ БССР Рэмізаў. Непасрэдна пры яго ўдзеле быў узгоднены ўвесь парадак працы сабора і ўсе рашэнні, прынятыя на ім⁵². Адзначым, што за ходам сабора пільна назіралі прадстаўнікі ДПУ БССР і ў АДПУ была завербавана частка дэлегатаў⁵³.

На абмеркаванні сабора былі вынесены наступныя пытанні: *"1) Доклад о Западно-Русской и в частности Белорусской церкви в ее исторических судьбах; 2) Доклад о современном положении Российской Православной Церкви в связи с деяниями Собора Российской Православной Церкви 1923 г. и церковно-обновленческое движение в Белоруссии; 3) организация Белорусской Церковной области; 4) Положение о Белорусском Областном и Окружных Церковных Управлениях; 5) Состояние духовного просвещения в Белоруссии; 6) Избрание Белорусского Митрополита; 7) Избрание Белорусского Православного Священного Синода; 8) Определение порядка представительства от Белорусской Церковной области и избрание делегатов области на предсоборное совещание; 9) Информация с мест и текущие дела"*⁵⁴.

Першае арганізацыйнае пасяджэнне сабора пачалося 18 мая 1924 г. у 19 гадзін малітвай аб архіепіскапе Георгіі Каніскім. Затым адбылося абранне прэзідыума сабора: "дзелавым" старшынёй сабора быў абраны архіепіскап Смаленскі Алексій, таварышамі старшыні — епіскап Старадубскі Мікалай і епіскап Веліжскі і Высачанскі Міхаіл, членамі прэзідыума — епіскап Полацкі і Віцебскі Гаўрыіл, епіскап Магілёўскі Феадор, епіскап Аляксандр і міранін А.Ф.Зубко. У сакратарыят сабора ўвайшлі протаіерэй П.Шымковіч, А.Трусевіч і К.Трэгубаў. Ганаровымі старшынямі сабора былі абраныя: старшыня Усерасійскага свяшчэннага сінода мітрапаліт Вяцкі Еўдакім (Мяшчэрскі), мітрапаліт Канстанцін (Бульчаў) (адсутнічаў на саборы з прычыны хваробы) і мітрапаліт Кастрамскі і Галіцкі Серафім (Мешчаракоў)⁵⁵.

На пачатку працы сабора быў заслуханы даклад пратаіерэя Яўстафія Вішнявецкага па гісторыі Беларускай царквы, у якім дакладчык асвяціў агульную царкоўную гісторыю беларускіх зямель пачынаючы

з прыняцця хрысціянства да сучаснасці, акцэнтуючы ўвагу на пэўных асаблівасцях царкоўнага жыцця і гістарычных заслугах сыноў Беларускай праваслаўнай царквы. У сваім выступленні Я. Вішнявецкі імкнуўся паказаць асаблівасці царкоўнай гісторыі беларускіх зямель і падкрэсліць неабходнасць абвясчэння аўтаноміі Беларускай праваслаўнай царквы. Заслухаўшы даклад протаіерэя Я. Вішнявецкага, удзельнікі сабора прыйшлі да высновы аб неабходнасці стварыць на тэрыторыі БССР асобную Беларускаю царкоўную вобласць для ўпарадкавання царкоўнага жыцця⁵⁶.

Прыняўшы рэзалюцыю аб стварэнні асобнай аўтаномнай царкоўнай вобласці на тэрыторыі БССР, сабор выпрацаваў "Палажэнне аб кіраванні Беларускай Праваслаўнай Царквой"⁵⁷. Згодна з ім, Беларускае абласное ўпраўленне аб'ядноўвала ўсе беларускія епархіяльныя ўпраўленні, якія мелі ўсе правы і абавязкі епархіяльных упраўленняў. Выказвала ся пажаданне стварыць на тэрыторыі кожнай акругі БССР асобную епархію, якая мела б свайго епіскапа⁵⁸.

У кананічным і адміністрацыйным парадку Беларускай царкоўнай вобласці падпарадкоўвалася Беларускаму праваслаўнаму свяшчэннаму сіноду, які павінен быў арганізоўваць і абіраць Беларускім абласным царкоўным саборам і ўзначальваць мітрапалітам, таксама абраным на саборы, і быць зацверджаным Свяшчэнным сінодам Расійскай праваслаўнай царквы⁵⁹. Беларускі свяшчэнны сінод складаўся з сямі членаў: аднаго епіскапа, двух святароў, аднаго прадстаўніка ніжэйшага кліра і двух міран. Узначальваў сінод мітрапаліт⁶⁰. У склад Беларускага свяшчэннага сінода на Беларускім абласным саборы былі абраныя епіскап Мікалай, протаіерэі Міхаіл Пляшчынскі і Яўстафій Вішнявецкі, дыякан Феадор Фрыгін, міране — А. Трусевіч і А. Чысцякоў. На пасяду мітрапаліта Беларускай царкоўнай вобласці на саборы быў абраны мітрапаліт Кастрэмскі і Галіцкі Серафім (Мешчаракоў), які атрымаў тытул "мітрапаліт Беларускі і Магілёўскі"⁶¹.

Адзначым, што члены Беларускага свяшчэннага сінода былі абраныя з прадстаўнікоў Магілёўскага епархіяльнага ўпраўлення. Адсутнасць прадстаўнікоў іншых беларускіх епархій у складзе новаўтворанага органа тлумачылася складаным матэрыяльным становішчам іх епархіяльных упраўленняў, якія не маглі забяспечыць пастаяннае праўленне сваіх прадстаўнікоў у Магілёве.

Выканаўчым органам Беларускай абнаўленчай царквы на тэрыторыі БССР стаў Беларускі праваслаўны свяшчэнны сінод на чале з мітрапалітам Беларускім і Магілёўскім. Тэрмін паўнамоцтва сінода складаў адзін год⁶². Заўважым, што Беларускі свяшчэнны сінод распачаў сваю працу адразу пасля закрыцця першага Беларускага царкоўнага сабора і працягваў сваю практычную дзейнасць да 1935 г.

На наступны дзень, 19 мая 1924 г., пасяджэнне сабора пачалося з даклада члена Магілёўскага епархіяльнага ўпраўлення А. Трусевіча "О современном положении православной церкви в связи с дей-

Беларуская абнаўленчая царква. 1924 г.

ствіямі 2-го Поместнаго собора Расійскай праваслаўнай царквы"⁶³. Докладчык раскажаў пра асноўныя рашэнні Другога Усерасійскага памеснага сабора 1923 г. (аб адносінах да патрыярха Ціхана і яго прыхільнікаў да манастыроў, да ўзвядзення новага календарнага стылю ў царкоўным жыцці) і падкрэсліў неабходнасць падтрымаць іх у тагачасных сацыяльна-палітычных умовах на Беларускім царкоўным саборы. На што ўдзельнікі сабора пагадзіліся. У сувязі з гэтым была прынятая наступная рэзалюцыя: "Заслушав даклад о современном положении Российской Православной Церкви в связи с деяниями 2-го Российского поместного Церковного Собора 1923 г., Белорусский Областной Церковный Собор приветствует постановление Собора 23 г., как выражение голоса свободной Российской Церкви, раскрепощенной, наконец, внутренне и внешне от вековых оков, стеснявших ее совесть и творческую деятельность, и за чечевичную похлебку державших ее на униженно позорном услужении Государству, с понижением с подменной своих высоких, вечных идеалов христианства до низменных земных интересов правящих кругов и сфер государства..."⁶⁴. Такі погляд на дадзеныя пытанні сабор даручыў сваім дэлегатам адстойваць на маючым адбыцца 10 чэрвеня 1924 г. Усерасійскім прадсаборным сходзе ў Маскве⁶⁵.

У другой палове дня 19 мая 1924 г. сабор разглядаў пытанне аб стане духоўнай асветы на тэрыторыі Беларусі і яе далейшым паляпшэнні. Протаіерэй П. Шымковіч у сваім дакладзе на гэтую тэму акцэнтаваў увагу на наступных аспектах: "Просвещение Белоруссии светом Христовой веры в начальный

период истории в Русской церкви; Письменность и духовное просвещение в этот период; Книгопечатание и его роль в борьбе за веру при польском владычестве; Братства и школы Западно-Русской Церкви до присоединения ее к России; Духовное просвещение Белоруссии с присоединением ее к России. Печальное состояние внутренней стороны при казавшемся благополучии; Революция и полное прекращение духовного просвещения; Собор 1923 года и заботы о возрождении духовного просвещения; Учебный Комитет при Священном Синоде; Открытие центрального Богословского Института в Москве; Необходимость открытия в Белоруссии пастырско-богословских курсов; Нужда краткосрочных курсов по округам; Просвещение народа путем чтения Священного Писания, особенно Евангелия и Апостольских посланий по домам, путем проповеди с церковной кафедры; Организация кружков духовного просвещения"⁶⁶.

Пасля даклада протаіерэя П.Шымковіча ўдзельнікі сабора прыйшлі да высновы аб неабходнасці павышэння ўзроўню адукацыі як святароў, так і міран: "...Белорусский Церковный Собор признает необходимым открытие в белорусской Области Пастырско-богословских трехлетних курсов, кратковременных курсов по отдельным округам для пастырей церкви и ревнителей благочестия, усиление просветительской деятельности пастырей, как путем проповеди с церковной кафедры, так и наставления в вере по общевыработанному плану, например организуя кружки для чтения Слова Божия по домам под руководством пастырей, для чего последним вменяется в обязанность чаще посещать дома пасомых, особенно в дни свободных от страдных работ"⁶⁷. Акрамя павышэння духоўнай асветы на саборы была звернута ўвага і на неабходнасць узмацнення місіянерскай дзейнасці⁶⁸.

Пасля разгляду пытання аб духоўнай асвеце і місіянерстве на саборы былі разгледжаны бягучыя справы, сярод іх і пытанне аб законнасці выкарыстання ў царкоўным ужытку слова "абнаўленне", узятае адным з членаў сабора. Ён падкрэсліваў, што, паводле меркавання многіх веруючых, слова "абнаўленне" азначае такія парадкі царкоўнага жыцця, якія нібыта скажаюць хрысціянства і ствараюць новую ерэтычную веру⁶⁹. Адказ на гэтае пытанне даў мітрапаліт Беларуска і Магілёўскі Серафім. На яго думку, "не должно исключать из церковного употребление его слова "абнаўленне", ибо оно обозначает Христианство, как добродетельную жизнь, как жизнь со Христом, в противоположность порочной жизни, как жизни старой приводящей к разрушению и духовной смерти"⁷⁰. Закрыццё сабора адбылося познім вечарам 19 мая ўрачыстымі спевамі ў гонар мітрапаліта Беларускага і Магілёўскага Серафіма, архіепіскапа Смаленскага Алексія і ўсяго Беларускага абласнога царкоўнага сабора.

Такім чынам, у выніку правядзення Беларускага абласнога царкоўнага сабора 1924 г. абнаўленцы атры-

малі "легальную" царкоўную структуру як у царкоўным, такі ў грамадзянскім плане. Беларуска праваслаўны свяшчэнны сінод стаў адзінай легальнай (у грамадзянскім парадку) царкоўнай арганізацыяй на тэрыторыі БССР. У выніку значная частка духавенства, жадаючы пазбегнуць рэпрэсій як з боку ДПУ, так і з боку новай царкоўнай улады, перайшла пад яго кіраўніцтва.

З'яўляючыся толькі аўтаноміяй, Беларуская абнаўленчая царква атрымала самастойнасць у пытаннях унутранага кіравання, аднак у кананічным і адміністрацыйным жыцці падпарадкоўвалася Свяшчэннаму сіноду Расійскай праваслаўнай царквы ў Маскве.

Арганізацыйная структура Беларуска абнаўленчай царквы захавала традыцыйны выгляд: сінод, епархіяльнае ўпраўленне, благачынны, святар. Адначасова разам з імі існавалі калегіяльныя органы ўлады: сабор, епархіяльныя з'езды, благачынныя з'езды, прыхадскія саветы, на якіх праз шырокае прадстаўніцтва ад духавенства і веруючых прымаліся важныя для царкоўнага жыцця Беларусі рашэнні.

¹ Шиленок Д. Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922—1939). М., 2006.

² Кривонос Ф. У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917—1939 годы). Мн., 2007; Протко Т. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917—1941 гг.). Мн., 2002; Янушевич И. Конфессиональная политика советского государства: уроки истории (1917—1928 гг.). Мн., 2005; Навіцкі У. Палітыка расколу Рускай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі (1920-я гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 2003, № 2, 3. С. 40—48, 18—24.

³ Цыпин В. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды. М., 2007. С. 302.

⁴ Головушкин Д.А. Феномен обновленчества в русском православии первой половины XX века. СПб., 2009. С. 155.

⁵ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь в XX веке. М., 2010. С. 92—94.

⁶ Постановление ВЦИК от 23.02.1922 г. "О порядке изъятия церковных ценностей, находящихся в пользовании групп верующих" // <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=32825>.

⁷ Архивы Кремля. В 2-х кн. Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922—1925 гг. Москва — Новосибирск, 1997. С. 114.

⁸ Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. М., 1995. С. 106.

⁹ Кривова Н.А. Власть и Церковь в 1922—1925 гг. Политбюро и ГПУ в борьбе за церковные ценности и политическое подчинение духовенства. М., 1997. С. 125—143.

¹⁰ Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917—1941. Документы и фотоматериалы. М., 1996. С. 152—154.

¹¹ Священноисповедник Агафангел (Преображенский) Митрополит Ярославский // http://www.fond.ru/index.php?psx=4&menu_id=392&menu_parent_id=&name_id=24&person_id=981&flag_view=3

¹² Цыпин В. История Русской Православной Церкви 1917—1990. М., 1994. С. 47—28.

¹³ Программа Церковных Реформ, намеченных группой православного духовенства и мирян "Живая Церковь" в развитие своих основных положений, единогласно принятых на Учредительном Собрании группы 16—29 мая

1922 года // Живая Церковь. 1922. 1 октября. № 10. С. 17—18.

¹⁴ Верующим сынам Православной Церкви России // Известия ВЦИК. 1922. 14 мая. № 106. С. 2.

¹⁵ Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века. СПб., 1999. С. 20.

¹⁶ Кашеваров А.Н. Православная российская церковь и советское государство (1917-1922) // http://orthos.org/files/biblio/history_scan/kashevarov_prc_1917-1922.zip

¹⁷ Шиленок Д. Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922—1939). С. 14.

¹⁸ Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (далей — ДАВВ). Ф. 10050-п, воп. 1, спр. 410, арк. 43.

¹⁹ Архивы Кремля. В 2-х кн. Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922—1925 гг. С. 231-232.

²⁰ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 3, арк. 30адв.

²¹ Шиленок Д. Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922—1939). С. 57.

²² Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века. С. 20.

²³ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей — РДГА). Ф. 831, воп. 1, спр. 211, арк. 24 адв.

²⁴ Щеглов Г.Е. Автономия Белорусской Православной Церкви 1922 г. // Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви. 2011. Вып. 3. С. 103-104.

²⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НГАБ). Ф. 2786, воп. 1, спр. 1, арк. 4.

²⁶ Навіцкі У. Палітыка расколу Рускай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі (1920-я гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 2003, № 2. С. 44.

²⁷ Деяния II-Всероссийского Поместного Собора Православной Церкви (Бюллетени). М. 1923. С. 2—14.

²⁸ Цыпин В. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды (1700—2005). С. 394-395.

²⁹ Цыпин В. Русская церковь (1917—1925 гг.). М., 1996. С. 245-246.

³⁰ Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти, 1917—1943 гг. М., 1994. С. 288—292.

³¹ Церковная дрязга // Звезда. 1924, № 75. С. 4.

³² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 4-п, воп. 1, спр. 1296, арк. 18.

³³ Там жа. Спр. 1274, арк. 88.

³⁴ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 9, арк. 29.

³⁵ НГАБ. Ф. 2786, воп. 1, спр. 6, арк. 38, 40-41.

³⁶ Там жа.

³⁷ Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (далей — ДАГВ). Ф. 9, спр. 163, арк. 75.

³⁸ НГАБ. Ф. 2786, воп. 1, спр. 6, арк. 10.

³⁹ Гидулянов П.В. Отделение церкви от государства в СССР: полн. сб. декретов, ведомств. распоряжений

и определений Верховного Суда РСФСР и др. совет. социалист. респ. УССР, БССР, ЗСФСР, Узбек. и Туркмен. М. 1926. С. 124-125.

⁴⁰ ДАГВ. Ф. 9, спр. 163, арк. 75.

⁴¹ НАРБ. Ф. 4-п, воп. 1, спр. 1274, арк. 88.

⁴² Там жа. Арк. 9.

⁴³ Навіцкі У. Палітыка расколу Рускай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі (1920-я гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 2003, № 3. С. 20.

⁴⁴ НГАБ. Ф. 2786, воп. 1, спр. 6, арк. 20.

⁴⁵ ДАГВ. Ф. 9, воп. 1, спр. 163, арк. 75.

⁴⁶ Навіцкі У. Палітыка расколу Рускай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі (1920-я гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 2003, № 3. С. 19.

⁴⁷ Шиленок Д. Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922—1939). С. 30.

⁴⁸ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 3, арк. 12 адв.

⁴⁹ Там жа. Спр. 9, арк. 62.

⁵⁰ НГАБ. Ф. 2786, воп. 1, спр. 6, арк. 7-8.

⁵¹ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 9, арк. 173.

⁵² Кривонос Ф. У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917—1939 годы). С. 65.

⁵³ Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (далей — РДАСПГ). Ф. 76, воп. 3, спр. 306, арк. 162.

⁵⁴ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 9, арк. 58.

⁵⁵ Там жа. Арк. 57.

⁵⁶ Там жа. Арк. 59.

⁵⁷ Там жа. Арк. 61 адв. — 62 адв.

⁵⁸ Указ Священного Синода Российской Православной Церкви Православному Священному Синоду Белоруссии от 20 сентября с. г. за № 2911 // Белорусский Православный Вестник. 1924. № 1-2. С. 4.

⁵⁹ Там жа.

⁶⁰ Там жа.

⁶¹ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 9, арк. 89-90.

⁶² Там жа.

⁶³ Там жа. Арк. 42-43.

⁶⁴ Резолюция Белорусского Областного Церковного Собора от 19 мая 1924 г. по докладу А.В.Трусевича о современном положении Православной Церкви // Белорусский Православный Вестник. 1924. № 1-2. С. 5.

⁶⁵ Там жа. С. 6.

⁶⁶ Первый Белорусский Областной Собор в Могилеве 17—19 мая 1924 года (По протоколам деяний Собора) // Белорусский Православный Вестник. 1924. № 3-4. С. 2.

⁶⁷ Там жа.

⁶⁸ Там жа. С. 3.

⁶⁹ ДАВВ. Ф. 332, воп. 1, спр. 9, арк. 92.

⁷⁰ Происхождение и законность употребления слова церковное "обновление" (из речи митрополита Серафима на Белорусском Соборе) // Белорусский Православный Вестник. 1924. № 1-2. С. 6.